

ПОЕЗІЯ Т. Г. ШЕВЧЕНКА ЯК ПРЕЦЕДЕНТНИЙ ТЕКСТ

У статті досліджено поезію Т. Г. Шевченка як прецедентний текст. Розглянуто особливості модифікації значень Шевченкових прецедентних феноменів, вивчено механізми та умови їх функціонування у сучасному дискурсі.

***Ключові слова:** прецедентний текст; інтертекстуальність; семантика; структура; образ; алюзія; рецепція.*

Дослідження загальновідомих певній спільноті мовних елементів, які широко використовуються і функціонують майже у кожному тексті й за допомоги алюзії скеровують нашу увагу далеко за межі того, що написано, забезпечують інтерсуб'єктивність тексту, вказують на його етнолінгвістичні особливості, є актуальною мовознавчою проблемою і об'єктом зацікавлень багатьох науковців: Д. Гудкова, Ю. Караулова, В. Красних, Г. Слишкіна, Ю. Сорокіна тощо.

Текст, відомий певній спільноті, для асоціації з яким достатньо цитати, алюзії чи натяку, в лінгвістиці називають прецедентним. Такий текст є маркером інтертекстуальності, яка ґрунтується на культурній компетенції читача. Ю. Караулов називає прецедентними тексти, значущі для особи в пізнавальному й емоційному плані, які мають надособистісний характер (тобто добре відомі й серед оточення), і звернення до яких є багаторазовим [2, с. 216].

Використання прецедентних текстів є однією з провідних особливостей культури. Такий текст часто апелює не просто до іншого тексту, а до ставлення, сприймання закодованої в ньому інформації у різних варіантах. Фактично корпус прецедентних текстів безпосередньо впливає на формування менталітету нації, її глибинних культурологічних особливостей.

Прецедентний текст – це елемент культурної пам'яті народу, який часто використовується в інших текстах.

Поетичні образи Т. Шевченка вже давно стали універсальними концептами, культурними стереотипами українського народу, поетичні рядки класика функціонують в українській мові і свідомості українців як національно-цінний прецедент, сукупність почуттів, вражень і спостережень, яка сприймається і ретранслюється в мові індивідуума, а відображає спосіб існування і тип мислення усієї нації.

Мовна спадщина поета не є застиглим, монументальним явищем, його слово завжди живе і наповнене смыслом. Тому мета статті – дослідити поезію Т. Шевченка як прецедентний текст, з'ясувати, як сприймаються і функціонують мовні зразки митця у

сучасних реаліях, якою є сучасна рецепція мовної особистості Тараса Шевченка.

Важко уявити сьогодні українця, який би не знав хоча б декілька рядків із поезії Т. Шевченка, а усі українські поети неминуче черпають натхнення у його мовній практиці. Мовні конструкції Т.Шевченка вже давно сформували певний стереотип художнього мислення, і сучасні поети часто підсвідомо чи спеціально для встановлення відомих асоціацій засвоюють і використовують їх:

Т. Шевченко:

*І на оновленій землі
Врага не буде, супостата,
А буде син, і буде мати,
І будуть люди на землі*

Д. Павличко:

*Але не скажуть автомати, –
Їх не цікавить взагалі, –
Чи буде син, чи буде мати,
Чи будуть люди на землі?!*

Т. Шевченко:

*Німець скаже: "Ви славіяне".
"Славіяне! Славіяне!"
Славних прадідів великих
Правнуки погані!*

Г. Бевз:

*Чи ж земляки вони – оті,
що мову материнську ганять –
славетних прадідів пусті
продажні правнуки погані?*

Відповідь читача на твір передбачає ототожнення, "впізнавання" класичного контексту. Великого значення набуває характер встановлених міжобразних зв'язків оригінального й сучасного текстів, адже розуміння поезії, надавання їй сенсу не означає, що всі її багатозначності чітко присутні у свідомості реципієнта. Послідовність інтерпретації, декодування мовних формул передбачає певну подібність переживань митця і реципієнта. Сучасний поет як медіатор між поетичним світом Т. Шевченка та актуальною теперішністю шляхом використання мовних формацій (ключових образів) провокує "відгадування" сенсу твору, яке викликає естетичне переживання у реципієнта-читача.

Апріорі Шевченкові художні форми апелюють до низки внутрішньолінгвістичних рефлексій: актуальна теперішність (мовні одиниці, використані сучасним поетом) безпосередньо пов'язана із вже наявним фактажем (усталені мовні зразки класика). З огляду на смислове значення та емоційність Шевченкової мови відбувається її приєднання до сучасних мовних форм, образів, які утворюють між собою багатоканальні асоціативні зв'язки.

Включення мовних зразків Т. Шевченка у сучасний мовний простір мають селективний характер. Сучасники зазвичай використовують знакові, суто шевченківські конструкції: *хиренна воля, сім'я вольна, нова, апостол правди, лани широкополі, слово правди, сонце правди, время люте, лукаві діти, сподівана воля, Дніпро ревучий, козацький степ* тощо, а також загальновідомі рядки з його творів, які вже давно стали афоризмами: *"Борітеся – поборете", "А буде син, і буде мати, і будуть люди на землі", "Реве*

та стогне Дніпр широкий", "І вражою злою кров'ю волю окропіте" тощо: "Діждалися свого пророка – / У світі іншого нема. / „**Рече та стогне Дніпр широкий, горами хвилю підійма...**”" (О. Матійко).

Авторські візії перехрещуються з усталеними в українській свідомості фреймами – когнітивними структурами, стереотипними уявленнями, які кожен читач чітко ідентифікує як шевченківський доробок: "Ти мусиш нам співця назвати, / Адже умів лиш він один / **Рабів німих так захищати. А хто так оспівав, як він, / Садок вишневий коло хати?**" (Д. Білоус).

Наявні різноманітні інтерпретації Шевченкових рядків сучасними поетами з чіткою алюзією на оригінальні контексти: "Встань Тарасе, / Стань, наш брате, / На співоче поле. / Будем разом захищати / В Україні волю, / **Щоб лани широкополі, І Дніпро, і кручі...**" / Волю слову, / Правді волю – / Лютує **ревучий**" (О. Яцун).

Будучи складовою нового контексту, Шевченкові мовні зразки й самі зазвичай зазнають семантичних варіацій, здобувають нові смисли, стимулюючи у такий спосіб семантичні надбудови в усій творчості поета. Так, наприклад, рецепція відомих рядків із "Заповіту" – "І мене в сем'ї великій, в сем'ї вольній, новій, / Не забудьте **пом'янути / Незлим тихим словом**" – спричинила ряд сучасних інтерпретацій:

1) Лиш чом забулися слова, незлі і тихі?
Пани за владу – в мужиків чуби тріщать.
Дев'яте березня: ні спокою, ні втіхи.
Чи розгубили ми вже Божу благодать?
(О. Дзюба)

2) Нехай роки все далі й далі йдуть,
В річницю Кобзареву знову й знову
Його не забуваєм пом'януть
Не тихим, а палким і вдячним словом.
(В. Дворецька)

3) Ідуть, ідуть брати і сестри –
Плеche торкається плеча.
А я стою при цьому світлі,
Не можу істини збагнути:
Та ж він просив у "Заповіті"
Незлим і тихим пом'януть.
(Г. Чубач)

4) В сім'ю велику, вільну, нову
До нас ввійшов ти на віки.
І споминають теплим словом
Тебе дорослі й малюки.
(В. Дворецька)

Квінтесенція Шевченкового відчуття України ("в сем'ї великій, вольній, новій") проектується на сучасний контекст як вже давно визначений факт. У 4-му варіанті, наприклад, результат впливу на цитату декількох контекстів (оригінального й сучасного) фактично стає сумою цих впливів і ми сприймаємо Шевченкове пророцтво вже як сучасність.

Сучасні поети апелюють до Шевченкової семантики мовних одиниць, розширюючи їх функціональний контекст (варіанти 1, 3), або протиставляють, творять нові з чіткою асоціацією на Шевченкове слововживання (варіанти 2, 4).

Якщо читач використовує різні перспективи, запропоновані йому сучасним текстом, для того, щоб визначити зв'язок між ним і зразками Шевченкової мовної практики, він переглядає у новій площині й власне шевченківські концепти. Стимулювання сучасного читача як творчого співучасника рецептивного процесу зумовлює синестезію інтенційних кореляцій обох поетів – сучасного й класика: *"Пісень нема. / Під вечір вітер вис. / Як слон, махає вухами лопух. / А під стодолю в траві ржавіє / **Оспіваний у "Кобзарі" обух**"* (Д. Павличко). Сучасний поетичний текст потребує читацької уяви, яка надає форми взаємодії корелятив. Модифікація існуючих значень прецедентних елементів відбувається шляхом сугестії.

"Втягування" у сучасну поезію вже відомих мовних елементів зумовлює оперування вже сформованим естетичним досвідом, який передбачає наперед визначене ставлення до нього реципієнта.

Прецедентні образні структури стають засобом співвіднесення особистісних картин світу автора й читача, оперативними одиницями механізмів впізнавання, адже рецепція передбачає актуалізацію або використання на підсвідомому рівні продуктів переробки перцептивного, когнітивного та афективного досвіду реципієнта, забезпечуючи вихід на певний умовно-дискретний фрагмент поетичної картини світу митця у всіх його характеристиках та взаємозв'язках.

Прецедентні мовні структури читач безпомилково пов'язує з відповідними референтами. Однак контекстна семантика подібних текстових елементів зазвичай значно ширша від вживаних в оригінальних поезіях Т. Шевченка і може бути конструктором образу самого митця. Використання прецедентного тексту такого плану – це фактично редукція шевченківських текстів до конкретних загальновідомих архетипів. Сучасний поет, використовуючи мовні образи, апелює зазвичай до усієї творчості й система поетичного тексту Т. Шевченка зазнає переоцінки, осучаснення. Особливо це помітно в тих випадках, коли застосовують прийом цитування:

*Немов невірник із Азова,
тікаєш з нетрів розумах
на простір, на чумацький шлях
Шевченкового прямослова,
що запечеться на губах.
І золотої, й дорогої
Мені, щоб знали ви, не жаль
Моєї долі молоді:
А іноді така печаль
Оступить душу, аж заплачу –
Усе тут на поверхні наче,
прямі слова, та серце рве
їх прямословіє живе.
(В. Базилевський).*

***У всякого своя доля**
і свій шлях широкий...
Я ж на стежечці до поля
робив перші кроки.
А із неї – до Умані,
з Умані – до Лузи
надголодний, зарюманий
чимчикувати мусив.
(Г. Бевз)*

Ю. Караулов вважає, що особливістю кожного прецедентного тексту є те, що він "є цілісною одиницею позначення", а саме знаком, що асоціюється із текстом-джерелом і представляє його за принципом "частина замість цілого". Прецедентність визначається як відомість, хрестоматійність, затребуваність тексту як окремою мовною особистістю, так і мовними групами" [2, с. 217].

Мовні формули Т. Шевченка мають ідентифікаційну функцію: рядки поета стають ідентифікатором певного фрагмента попереднього культурного досвіду в єдності його перцептивних, когнітивних і афективних характеристик, ракурсу переживання цього досвіду й ставлення до нього активного суб'єкта пізнання.

Типовим останнім часом є використання текстів Т. Шевченка в різноманітних закликах до національного пробудження, супротиву. Наприклад, під час Революції гідності найпопулярнішим прецедентним текстом був уривок з поеми "Кавказ": на щитах майданівської самооборони були написи: "Борітеся – поборете". Біля козацького намету можна було побачити портрет Т. Шевченка з цією цитатою та новим званням Кобзаря – "Духовний гетьман Майдану". Такий же напис з портретом Т. Шевченка можна було спостерігати біля КМДА, на захопленому БТРі, на ялинці, а також на паркані російського посольства російською мовою після перших втрат наших бійців в АТО. Уривок із поеми "Кавказ" із цим афоризмом читав Сергій Нігоян – один із перших загиблих на Майдані, а також відомі політичні діячі з різних країн, які неодноразово приїжджали на Майдан і підтримували українців під час Революції гідності. Рядки з поезії "Полякам" було використано як девіз на плакаті біля козацького намету на Майдані: *"Подай же руку козакові і серце чистеє подай, / І знову іменем Христовим ми оновим наш тихий рай"*. Під час Революції гідності над сценою майдану майоріли слова Т. Шевченка з вірша "Стоїть в селі Суботові": *"Встане Україна – світ правди засвітить"*.

Сучасна поетеса Оксана Максимішин-Корабель під впливом подій на Майдані написала вірш 26.02.2014 "Розмова з Шевченком", в якому оригінально використала його слова: **"Врага не буде супостата / Скажи, коли? / Скажи мені. Коли ж то будуть син і мати / Вже на оновленій землі"**.

Сучасний автор Тетяна Акименко використовує Шевченків текст без змін, цитує його, однак створює для прецеденту абсолютно новий, сучасний контекст, актуалізуючи в Шевченкових рядках приховані смисли, важливі для сьогодення: **"І мене в сім'ї великій, сім'ї вольній, новій / Не забудьте пом'янути незлим, тихим словом"**. *І став той клич, як меч, і став, як криця, / І з ним Небесна Сотня вийшла на Майдан. / Правдивих слів незмілина криниця / Цілющою була для їх смертельних ран"*.

Автор-сучасник будує поетичний текст, який фактично одночасно існує у декількох кодових системах. Функція прецедентних конструкцій Т. Шевченка – актуалізувати вже відомі лінгвокультурологічні коди. Однак загальновідомі фрейми, інтегруючись у сучасний контекст, співвідносячись із ним, розширюють семантику, спричиняють функціональні зміни й у тексті-оригіналі. Апелятивність таких мовних образів завжди передбачає рефлексію читача, його здатність до ретроспекції.

Поетичні зразки Т. Шевченка часто використовують у своїх промовах політики. Навіть президент у новорічну ніч 2014 року процитував рядки з "Кобзаря" у своїй вітальній промові: *"Сьогодні ж бажаю всім нам насамперед довгоочікуваного, тривалого миру. Хай збудеться пророцтво Шевченка: **"І на оновленій землі врага не буде супостата, а буде син, і буде мати, і будуть люди на землі!"***.

Шевченкова філософсько-поетична формула української національної ідеї *"В своїй хаті своя й правда, / І сила, і воля"* стала ще більш актуальною після російської окупації Криму. По всьому місту почали з'являтися графіті з цими словами Т. Шевченка. А пізніше, з початком АТО, з'явилися більш грізні рядки: *"І вражою злою кров'ю волю окропіте"*.

Сума значень елементів прецедентного тексту ніколи не дорівнює його змісту. Такий текст апелює до ментальної сфери кожного носія мови, до когнітивної бази якого входить інваріант його сприймання. Звернення до тих чи інших концептів, етичних максим відновлює у процесі комунікації пов'язані з цим текстом асоціації, які і є прецедентним феноменом. О. Селіванова трактує прецедентний феномен як компонент знань, позначення і зміст якого добре відомі представникам певної етнокультурної спільноти, актуальний і використаний у когнітивному й комунікативному плані [3, с. 492].

Специфіка прецедентного тексту в його семантичній цілісності, він не буває випадковим, хоча й репродукується індивідуально, він – стиль мислення всієї нації: укладений у ньому образ мотивований і легко впізнаваний.

Отже, прецедентні тексти передбачають певну лінгвокультурну компетенцію мовця. Вони актуальні в когнітивному плані та функціональні у мовленні представників визначеної спільноти. Розуміння текстів, що містять прецедентний феномен, ґрунтується на фоні й енциклопедичних знаннях реципієнтів. Шевченкова поезія є унікальним прецедентним текстом, здатним ідентифікувати і маркувати сучасний український дискурс. Прецедентні тексти з Шевченкової поетичної мовної практики є передумовою інтертекстуальності, їх семантика може модифікуватися у нових контекстах, але в цілому залишається незмінною. Прецедентність поезії Т. Шевченка потребує подальших лінгвістичних студій,

оскільки мовна спадщина поета залишається невичерпним джерелом прецедентних феноменів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Залевская А. Психолінгвістическіе ісследованія. Слово. Текст: избранные труды / А. Залевская. — М. : Гнозис, 2005. — 543 с.
2. Караулов Ю. Русский язык и языковая личность / Ю. Караулов. — М. : Наука, 1987. — 287 с.
3. Селіванова О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія / О. Селіванова. — Полтава : Довкілля-К, 2006. — 716 с.
4. Слышкин Г. От текста к символу: лингвокультурные концепты прецедентных текстов в сознании и дискурсе / Г. Слышкин. — М. : Academia, 2000. — 128 с.
5. Червоных В. Этнопсихолінгвістика и лингвокультурология / В. Червоных. — М. : Гнозис, 2002.
6. Шевченко Т. Повне зібрання творів : у 12 т. / Редкол. : М.Г. Жулинський (голова) та ін. — К. : Наукова думка, 2001–2014. — Т. 1. — 784 с.; Т. 2. — 784 с.

Стаття надійшла до редколегії 29.03.16

Пидкаминна Л.

ПОЭЗИЯ Т.Г. ШЕВЧЕНКО КАК ПРЕЦЕДЕНТНЫЙ ТЕКСТ

В статье исследуется поэзия Т.Г. Шевченко как прецедентный текст. Рассмотрены особенности модификации значений прецедентных феноменов Т.Г. Шевченко, изучены механизмы и условия их функционирования в современном дискурсе.

Ключевые слова: прецедентный текст; интертекстуальность; семантика; структура; образ; аллюзия; рецепция.

Pidkaminna L.

TARAS SHEVCHENKO'S POETRY AS A PRECEDENT TEXT

The article deals with the analysis of the Taras Shevchenko's poetry as a precedent text. The features of modification in values of Shevchenko's precedent phenomenon are considered, mechanisms and conditions for their functioning in modern discourse are studied.

Key words: precedent text; intertextuality; semantics; structure; image; allusion; reception.

УДК 811.161.2'373.45

Кліщевська Майя, асп.,
Інститут філології КНУ імені Тараса Шевченка

МОВА ТАРАСА ШЕВЧЕНКА В ДІЛОВІЙ СФЕРІ

Стаття присвячена актуальній для сучасної лінгвістики темі функціонування культури українського ділового мовлення. У статті проаналізовано вжиток ділового українського мовлення Тарасом Шевченком у зв'язку з тенденціями літературної норми.

Ключові слова: мова Шевченка; комунікативні моделі; перемикання кодів; змішування кодів.

Могутня й своєрідна постать Тараса Шевченка безперестанку привертала увагу тих людей, з якими він зустрічався, мав ті чи інші